

FILOSOFIE A SOCIÁLNÍ VĚDY

ZÁKLADNÍ POJMY:

FILOZOFIE, řecky φιλοσοφία z φιλεῖν (filein, mít rád, toužit po něčem) a σοφία (sofia moudrost, zdatnost) je soustavné, racionální a kritické zkoumání skutečnosti, světa a člověka, případně i toho, co je přesahuje (metafyzika). Zakladatelem filosofie jako obecného tázání je Platón, zakladatelem filosofie jako systematického zkoumání je Aristoteles. Antická filosofie označovala souhrn všeho vědění, teoretického, i návodů pro praktický život.

Moderní filosofie se zabývá teoretickým poznáním, rozpracováváním koncepčních rámců a podmínkami vědění. Immanuel Kant shrnul dílčí otázky filosofie jako: *co mohu vědět, co mohu činit, v co mohu doufat a co je krásné*:

Obory filosofie: metafyzika (zabývá se „bytím“: tedy obecnými předpoklady bytí), ontologie (otázkou toho, co je), epistemologie (otázkou po možnostech a podmínkách poznání), etika (otázkou dobra a norem); tzv. přírodní filosofie Aristotela byla založena na detailním pozorování přírody, ale na teorii, založené na metafyzických předpokladech.

Ve vztahu k vědám filosofie či teoretické myšlení přineslo několik zásadních obrátů k přístupu k vědění: tzv. obrát k jazyku, obrát k praxi,

FILOSOFIE VĚDY je podobor filosofie, je teorií vědy. Zabývá se vývojem vědy, základními pojmy vědy, teoretickými úvahami o metodách věd, tedy o mechanismu vědeckých postupů a jejich způsobu oprávněnosti poznání, o vztahu teorie k empirii, pojmem reality, usiluje o celkový obraz vědy. Filozofie vědy se zabývá teoreticky např. následujícími otázkami:

Ontologie (určité vědy): zkoumání toho, co je předmět vědy, tedy jaké objekty studuje a jak je definuje)

Epistemologie: zabývá se způsobem poznání, otázkou, zda má určitá věda jasný základ

Metodologie: zabývá se metodami poznání (matematická, experimentální, historická)

Moderní věda

Moderní věda je cílevědomou a organizovanou poznávací činností s pomocí empirických a logických metod. Vznikla oddělením od filozofie a překonáním aristotelské metafyziky skrze pojem, že přírodu lze poznat přesným (matematickým) popsáním jejích mechanismů.

Moderní věd odmítla teleologické paradigma aristotelské filosofie. tzn. zkoumání přírody založené na předpokladu konečného cíle přírodních procesů jako pohyb země a koloběhu rození a umírání v říši života (*telos*) a na metafyzických předpokladech.

Oddělila se od filosofie definitivně až v 17. století. Ke zrodu moderní vědy patří např. Newtonova fyzika.

Teoretické pozice, které definovaly moderní vědu jsou:

Racionalismus (R. Descartes): věda založená na intelektuální intuici, umožňující dedukovat vlastnosti systému z obecných předpokladů, považovaných za samozřejmé: z matematických axiomů v mechanice, z principu racionální volby v ekonomii. Teorie se vyvíjí shora (deduktivně), v matematice např. na základě absolutně platných nepochybných pravd, vytváří teoretické modely, které vysvětlují konkrétní empirické případy. Požadavkem je logická konzistentností pojmů a metoda: zbavení se subjektivně způsobených omylů metodickým pochybováním a skrze přísně logickou metodu dedukce.

Empirismus (F. Bacon): Veškeré poznání pochází z empirie: předmětem vědy je to, co můžeme zkoumat našimi smysly; „věda vybudovaná na empirické bázi s využitím indukční metody“

Pozitivismus Augusta Comta (1878-1957) chápán jako moderní racionální metoda poznání bez vlivu teleologie. Netýká se pouze přírodních věd, ale chápe se jako univerzální empiricko-racionální metoda, použitelná na všechny vědy, včetně sociologie. Comte odmítá zkoumat příčiny, ale soustředí se na zkoumání **neměnných vztahů**. Definuje přírodní zákony jako **zákonitostí** objevených pozorováním.

Comte chápe pozitivismus jako historicky nejzralejší stádium poznání: Jeho **zákon tří stádií**: rozděluje dějiny myšlení na stádium teologické (fiktivní entity), metafyzické (abstraktní síly), a pozitivistické stádium vědy (prediktivní zákony). – hypotézy musí mít oporu v empirii

Pozitivistická věda se zabývá poznáním skrze popis obecných zákonitostí, vyvozených z empirického pozorování. Věda má svou nezpochybnitelnou empirickou bázi v popisu pozorovaných objektů a procesů (popis v tzv. protokolárních větách), ze kterých tvoří zobecnění a zákony skrze indukci. Zobecnění se konfrontují s realitou a verifikují.

Kumulativismus: Pozitivistický předpoklad, že vývoj vědy je vzestupným procesem ve kterém poznání roste spolu s kumulací verifikovaných tvrzení odvozených

Moderní věda kombinuje všechny tři přístupy: empirický základ poznání, racionalistické vytváření teorie, a pozitivismus: postupné popisování reality.

Kant vyjádřil vzájemnou závislost obou principů následovně: „Teorie bez empirie je prázdná a veškerá empirie bez teoretického zakotvení slepá“ (Kant).

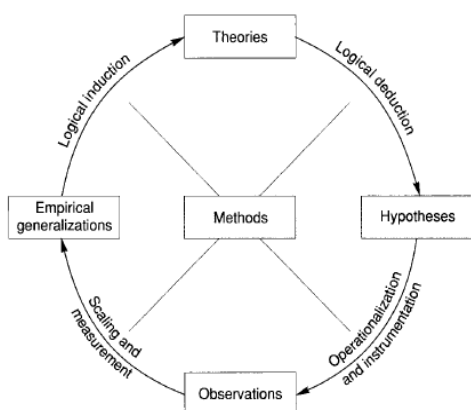
Obecná teorie: označuje *příčiny* zatímco pozorování přináší pouze *korelace*

Příčina: pojem označující nutnost vztahu příčiny a důsledku, nejen souvztažnost jejich výskytu: příčina označuje nutný kauzální vztah, umožňuje vědět proč A vede k B. Logická nutnost (axiomy logiky) a kauzální, věcná nutnost (nutnost z hlediska přírodních procesů)

Vzorem moderních věd jsou vědy přírodní. Kombinace principů byla ve 20. století vyjádřena tzv. **deduktivně nomologickým modelem empirických věd** (Hempel), který popisuje následující fáze vědeckého poznání:

empirické pozorování, zobecnování na základě pozorování (indukce), formulaci obecných hypotéz na základě předpokládaného obecného zákona, vyvozování konkrétních důsledků z předpokládaného obecného principu (dedukce), tak, aby se předpokládaných konkrétních událostí a dosud nepozorovaných jevů které se za určitých okolností mají stát (**predikce**) nebo které má být možno experimentálně vytvořit následně ověřit (**operacionalizace**).

1. Empirické pozorování a popis skutečnosti (vjemů, poznatků).
2. Formulace problému
3. Příprava hypotéz (návrh vysvětlení s obecnou platností, logická indukce)
4. Předvídání (predikce: logická dedukce z hypotéz), operacionalizace hypotéz, tzv. formulace ověřitelných teorémů
5. Ověření souladu skutečnosti s předpovědí (buď aplikací předpovědi na experiment nebo aplikací na soubor dat získaný jinak) a ověření logické správnosti předchozích kroků.

POST-POZITIVISMUS: výraz pro typ zkoumání, které vyvrací některá příliš obecná pozitivistická východiska nepromyšlené filosofické a metodologické otázky pozitivismu.

a) LOGICKÝ POZITIVISMUS: Tzv. *Vídeňský kroužek* logických pozitivistů se ve 20. letech 19. století zabýval analýzou jazyka vědeckých teorií, pojmů a vět => tedy formálně logickou stránkou vědeckých teorií. Otevřel obecná metodologická témata, zejména důraz na empirický, zkušenostní původ vědy a rozvinutí induktivní strategie výstavby vědy (věda se buduje „zdola nahoru“, od pozorování fixovaných v protokolárních větách o jednotlivých událostech přes tvorbu empirických generalizací k formulaci vědeckých zákonů. Témata se snažil přísně logicky formalizovat, přičemž se objevila řada logicko-filosofických obtíží. Hlavním problémem je **empirický význam popisného jazyka a ukotvení teoretických pojmů**.

Pozitivismus předpokládá: Primární data získaná z pozorování nebo v laboratoři; vědecké pojmy vytváří observační jazyk a dodávají empirický obsah datům (korespondenční ukotvení teoretických pojmů) nebo je ukotvují v teoretických souvislostech; zákony / teorémy se týkají vztahů mezi vědeckými pojmy; nakonec teorie, které představují deduktivní systém. Ale dva principy nelze formálně bezesbytku podchytit:

Korespondence: klasický pozitivismus předpokládá přímou korespondenci mezi pozorováním a jeho popisem v tzv. observačním jazyce. Problém je, že empirický význam observačního jazyka, který má být základem verifikace, není jednoduché formulovat bez závislosti na teoretickém jazyku.

Operacionalismus: každý vědecký pojem musí být spojen s nástroji, kterými bude ověřen. Problém je opět, že operační definici nelze udělat bez teorie.

Čili: teoretické (či jazykové) předpoklady ovlivňují či dokonce formují náš přístup k realitě. Nelze tedy chápat vědu jako výsledek zkoumání objektivní reality, kterou subjekt (vědec, teorie) přímo, bez zprostředkování jazykem, teorií atd. zkoumá.

b) FALLIBILISMUS: K.R. Popper pochybuje o tom, že se vědecké teorie dá konečným způsobem potvrdit skrze konfrontaci s realitou jednotlivých hypotéz. Místo toho navrhuje definovat vědeckost empirické teorie jako skrze **svůj tzv. falzifikační model**: každá opravdová věda musí operacionalizovat své hypotézy tak, aby ji konkrétní typ verifikace mohl alespoň jednoznačně falzifikovat, např. skrze přesnou predikci nebo experiment, které lze srovnat s realitou.

Věda se tedy vyznačuje schopností formulovat vyvratitelné hypotézy. Popper říká: Každá dobrá teorie je nějaký zákaz: zakazuje, aby nastaly určité jevy. Čím více toho teorie zakazuje, tím je lepší. Pokud je vědou to, co je potencionálně falzifikovatelné, potom vědou není např. marxismus a psychoanalýza, které veškeré neúspěchy predikce (např. absenci revoluce v Německu a revoluci v neprůmyslovém Rusku) nějakou reinterpetací celkové teorie vysvětlují a přijímají (K. Popper, Logika vědeckého bádání)

c) PRAGMATISMUS se zabývá reálný procesem získávání poznání v konkrétních vědeckých disciplínách, bez zájmu o obecné teoretizování. Chápe vědu jako nástroj k řešení problémů, „nástroj k přežití“, který se pomalu propracovává k užitečnému poznání. Pracuje na bázi pokus-omyl-eliminace omylů. Neteoretický přístup umožnil americkým pragmatistům napadnout řadu příliš obecným předpokladů o tom, jak věda reálně funguje. Slavným příkladem je teorie vědeckých revolucí TS Kuhna:

Paradigma vědy Thomas S. Kuhn (1922): *Struktura vědeckých revolucí*: mapuje postup mladých vědeckých teorií od 17. století (chemie, fyzika, medicína) a postupné prosazování dnes přijímaných teorií a vyvozuje z toho závěry pro filosofii vědy: ukazuje, že postup vědeckého poznání v 17.-19. století nebyl přímočarý, ale byl vytvářen přechody od jednoho paradigma k druhému během tzv. vědeckých revolucí.

- **vědecké paradigma**: „obecně uznávané a vědecké výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení“. Paradigma je konceptuální rámec, určuje celý vědní obor, tzv. „normální vědu“ učí se v učebnicích, prosazuje schopností vyřešit většinu důležitých problémů. Žádné paradigma ale nevysvětluje všechny problémy, nevysvětlitelné jevy jsou anomálie, které nutí vědce ke zpřesňování nebo modifikaci teorií. Zásadní anomálie může vést ke vzniku nové teorie, které vysvětlí nejen anomálii, ale lépe i problémy předchozí vědy = změna paradigmatu. Příklad paradigmát: aristotelská, newtonova fyzika, kvantová mechanika; stvoření vs. evoluční teorie;

- **důsledky pro teorii vědy**: věda nepřináší nadčasové, objektivní poznání skutečnosti, ale teorie, jejichž schopnost pojmout a vysvětlit realitu se zvyšuje.

- Pojem **nesouměřitelnosti**: Podle TSK zásadní rozdílnost paradigmát může vést k tomu, že z hlediska konceptuálního rámce jednoho paradigmatu nelze pochopit zcela rozdílný pohled na svět jiného paradigmatu.

- Moderní odpověď: rozvíjení teorie realismu, která odpovídá praxi vědy (vědci předpokládají, že se zabývají reálnými, na nich nezávislými předměty), ale kterou je nutné zbavit příliš napadnutelných předpokladů.

Epistemický realismus: přesvědčení, že vědecké se snaží popisovat reálný svět, a v úspěšném případě jej opravdu popisují; jejich pravdivost spočívá ve shodě s realitou.

Epistemický agnosticismus + metodický instrumentalismus. Tento postoj říká: nevíme, jestli vědecké teorie popisují realitu, nebo jestli to jsou jenom naše konstrukce. Naším cílem totiž není popisovat realitu, naším cílem je umět dokázat manipulovat světem jevů – to znamená, dokázat říci, co musíme udělat, aby se stalo něco jiného. Vědecké teorie nám právě toto umožňují, protože nám umožňují předpovídat, co se stane (=co budeme pozorovat) za určitých podmínek, a říkají nám tedy, jaké podmínky musíme navodit, abychom dospěli k žádoucímu jevu.

Epistemický instrumentalismus: přesvědčení, že realitu principiálně popisovat nelze. Pravdivost teorie spočívá výlučně v její užitečnosti, tj. v její schopnosti správně předvídat jevy, představa nějaké shody s realitou je iluze. Tento postoj popírá korespondenční teorii pravdy a poznatelnost skutečnosti v realistickém smyslu; implicitně zastává nějakou verzi utilitární neboli instrumentální teorie pravdy (pravdivé je to, co je užitečné, resp. to, co je dobrým nástrojem (instrumentum)).

d) ANALYTICKÁ FILOSOFIE, vychází z obratu k jazyku Vídeňské školy a analyzuje empirický vztah ke světu a základ poznání na základě analýzy tzv. přirozeného jazyka. Mezi výsledky analytické filosofie patří i zpochybnění základních předpokladů empirismu: O. Quine, resp. D. Davidson, zpochybňují Kantovo rozdělení na apriorní, analytické a posteriorní, syntetické výroky: konkrétně zpochybňuje absolutní logický základ apriorních výroků, jejichž sílu připisuje jazykovým zvyklostem, a na druhé straně i možnost přístupu k čistým faktům bez toho, že by se teorie a její konkrétní předpoklady nepromítaly do přístupu k empirii (např. identifikací, výběrem předmětů vědy, způsobem jejich pozorování atd.).

Tradiční definice **analytické pravdy** (analyticky pravdivého tvrzení): „Analyticky pravdivé tvrzení je takové tvrzení, které je pravdivé pouze díky významu termínů, které se v něm vyskytují“. Ostatní jsou tvrzení syntetické: jejich pravdivost vždy spočívá ve shodě s realitou. Tzv. analytické soudy jsou neinformativní, syntetické obsahují informaci, která může nebo nemusí být pravdivá.

Fundacionalismus: přesvědčení, že vědecké poznání musí být založeno na logicky nebo empiricky nezpochybnitelných předpokladech: tedy na apriorních logických principech a na empirických faktech.

Antifundacionalismus: zpochybňuje existenci nezpochybnitelných předpokladů, např. skrze zpochybnění toho, že lze oba výše zmíněné typy předpokladů odlišovat.

Alternativou je např., **koherentismus**: Fundamentální přesvědčení neexistují; všechna přesvědčení jsou podložena na základě jiných přesvědčení, ospravedlněna skrze koherenci s ostatními přesvědčeními.

SOCIÁLNÍ VĚDY

Společenské vědy

- *Idiografické* (historie)

- *Nomotetické* (ekonomie, sociologie, politologie a antropologie) => snaha podobat se vědám přírodním, založeny jako vědy pozitivistické => zaměřené na poznání obecných zákonitostí pomocí přísných vědeckých metod. Vědecké poznání musí vycházet z toho, co je skutečné, proto můžeme poznávat jen to, co je přístupné našim smyslům => pouze metody empirického výzkumu „všechna tvrzení empiricky neověřitelná, musí být zamítnuta“

SPECIFICITA SOCIÁLNÍCH VĚD (Max Weber)

Společenské vědy jsou **chápaní**, interpretují **význam sociálního jednání aktérů**, zatímco přírodní vědy vysvětlují jednotlivé jevy skrze obecné zákony a zákonitosti.

-> *Verstehen* vs. *Erklären*: *Rozumění* subjektivním významům a záměrům (**intencím**) jednání jednotlivců, skupin atd.; *vysvětlení* na základě obecných zákonů

Sociální vědy tedy jsou *hemeneutickým* zkoumáním: Společenské jevy jsou komplexní systémy smysluplných jevů a cílem tlumočnicka je poskytnout takovou Interpretaci jevů, která jim dává smysl.

Interpretativní přístup: Interpretativní společenská věda se snaží odhalit smysl dane činnosti a praktiky. Dělá to tak, že odhaluje intence jednotlivých aktérů, že odhaluje pravidla a osvětluje pojmová schémata, která opřádají zkušenost, tak, že praktiky, činnosti a zkušenosti, které společensky vědec pozoruje, se stávají rozumové pochopitelnými, že pozoruje, jak se spojují v celostní strukturu (Fay)

Sociální vědy formulují vlastní druh *kauzality* : I sociální jednání je třeba vysvětlovat na základě zákonitostí (pravidelností podchycenými např. statistikami a dotazníky). Tato kauzalita není deterministická, příčinná, ale korelační, popisující tzv. kauzální mechanismy: souhrn podmínek, které mají pozorovatelné pravidelné důsledky, podchycené smysluplným vysvětlením.

Max Weber navrhuje vytvářet obecné třídy opakujícího se, typického jednání. Tzv. *ideální typy* – idealizovaní, tzv. nereálné příklady typického chování lze podchytit v určitých pravidelnostech, které ale sociální vědy interpretují. Určování kauzality s sebou nese určité předpoklady:

Racionalita: Interpretace se provádí s přihlédnutím k praktickým úvahám a hodnotám jednajících, které sociální věda popisuje: předpokládá koherenci v jejich jednání:

- **racionalitu** (tzv. vybírání takových prostředků, které odpovídají cíli jednání)

Max Weber rozlišuje tzv. *instrumentální, účelovou racionalitu* (maximalizace účelnosti jednání) a tzv. *hodnotovou racionalitu* (jednání orientované na dosažení nějakého hodnotového cíle, které nemusí jednotlivci přinášet viditelný užitek, např. kamikadze)

- **praktické uvažování**: jednající má záměr (intenci) a v závislosti na záměru si zvolí prostředky; jeho záměr + cíl se mění v racionální důvod, který lze chápat nejen jako subjektivní motiv, ale i jako objektivní *příčinu* jednání

- **možnost chápání** jiných skrze předpoklad sdílené základní racionality a základního popisu světa.

- *princip shovívavosti* Donalda Davidsona: abychom s jinými (kulturami) vůbec mohli komunikovat, musíme předpokládat, že sdílíme zásady racionality (vyvozování) a že základní přesvědčení o světě jsou většinou konsistentní a pravdivé i podle našich měřítek

VĚDECKÉ PŘÍSTUPY SOCIÁLNÍCH VĚD:

Sociální vědy se vyznačují nemožností operovat se zákony: popisují zákonitosti, které nemají deterministickou sílu přírodních zákonů, protože jejich předmětem je sociální svět významů a cílů, které sociální vědy interpretují a snaží se odhalit nanejvýš zákonitosti.

Sociální vykazují několik různých obecných vědeckých přístupů, z nichž některé se snaží svou metodou přiblížit obecnosti přírodních věd (např. modelování chování jednotlivců na trhu), jiné naopak chápou sociální svět jako specifický předmět (funkce a struktury).

Holismus předpokládá, že vlastnosti nějakého systému nelze určit nebo vysvětlit pouze zkoumáním jeho částí a věnuje se studiu částí z hlediska vlastností celku, např. struktur, funkcí celku.

Individualismus

Metodologický holismus je princip zkoumání, který předpokládá, že celek nelze redukovat na chování jednotlivce a chování jednotlivce zkoumá ve vztahu k celku, k systému.

Metodický individualismus: zkoumá chování jednotlivce, které vnímá jako prostředek k pochopení celku.

Behavioralismus: pozitivistický přístup k analyzování jednání jednotlivců bez přihlížení k psychologickým a kvalitativním zkoumáním

Teorie racionální volby: pokus o modelování jednání většího počtu jednotlivců na základě předpokládaného systematického racionálního kalkulu. Vychází z metodického individualismu a předpokladu, že aktéři jsou primárně racionální, takže je možné

vysvětlit jejich chování jako výsledek rozhodování o prostředcích k dosažení jejich individuálních cílů a může být použito jako základ pro vysvětlení masových jevů (např. zvyšování užítka konzumentů na trhu či zvyšování zisku podnikatelů).

Funkční vysvětlení sociálních jevů v závislosti přítomnosti nějaké vlastnosti celého systému (funkce), která má důsledky na fungování sociálního systému jako celku.

Materialistické vysvětlení: vysvětluje sociální jevy v závislosti na materiálních vlastnostech prostředí (topografie, klima, technologie)

OBECNÁ FORMULACE MODELU SOCIÁLNÍCH VĚD: (Milton Friedman (1953) 'The Methodology of Positive Economics')

Cílem je vytvořit takový systém generalizací, který umožní vytvářet platné predikce ohledně jevů, které nebyly ještě pozorovány. Teorie vytváří vlastní jazyk (pojmy) a substantivní hypotézy, které abstrahují základní rysy z komplexní reality. Ohledně jevů, které se snaží „vysvětlit“, produkuje predikce a ty srovnává se zkušeností. Teorie se zakládá na postupně čím dál obecnějších hypotézách.

Ovšem i v sociálních vědách je teorie předmětem debat, a to dosud: pozorování skutečnosti je nevyhnutelně ovlivněno celou řadou předpokladů: metafyzických, teoretických, hodnotových, diskursivních atd.

PARADIGMATA A TEORIE SOCIÁLNÍHO BĚDÁNÍ

- **Historicismus:** Vychází z toho, že identita sociálních entit a událostí je dána jejich historií, takže k jejich pochopení je potřebné pochopit jejich historický vývoj. V perspektivě historicismu určují vývoj společností obecné historické zákony. K historicistům patří Hegel, Marx, a do určité míry i moderní marxisté. Kritika klasického historicismu (Popper) označila tzv. historický zákon za nejasnou, metafyzickou představu, která není falzifikovatelná.

- **Moderní marxismus** upustil od historicismu a ponechal si kritickou perspektivu ohledně např. politických předpokladů vědění. Moderní marxisté předpokládají, že sociální svět je ovlivněn základním konfliktem mezi privilegovanými ve tržně-výrobních vztazích a mezi těmi, kdo jsou jimi ovládáni, např. tím, že se určitá teorie prosadí jako jediná.

- **Hermeneutické paradigma** vychází ze snahy porozumět významu. Pokouší se o interpretaci významu pozorovaného chování. Zajímá se o význam aktu, produktu či vztahu, a to z hlediska intence jednajících, tak z hlediska širších kulturních významů

OBRAT K JAZYKU - Ludwig Wittgenstein-Peter Winch-analytická filosofie:

Vychází z kritiky aristotelické filosofie. Význam podle filosofů tzv. přirozeného jazyka slov netkví v samotném slovu, ale závisí na jeho *použití*: na pragmatické situaci; určuje ho tzv. pragmatická gramatika (vžitě, dané způsoby používání slov pro dosažení určitých cílů jako výroků, tzv. řečových aktů) v rámci tzv. *řečových her* (language games), která mají svá pravidla (např. definice, vtip, kárání, přesvědčování mají svá implicitní pravidla, která uživatel jazyka musí ovládat). Wittgenstein mluvil o *životních formách* (Lebensformen), praktických, kulturně daných vzorcích chování v nichž se vyvinuly určité jazykové hry.

Důsledek pro společenské vědy: Chceme-li jako „výzkumníci“ zkoumat sociální jednání někoho jiného, musíme nejdříve zvládnout „jeho svět významů“. Jenom tak můžeme pochopit „smysl“ jeho jednání

- Pojem **kultury** Clifforda Geertze: Od fyzicky, smyslově vnímatelného chování, probíhajícího ve fyzickém, smyslově vnímatelném kontextu události je nutno odlišit sociální jednání, za nímž se skrývají významy aktéra jednání, jemuž se má připsat smysl. Tzv. *zhuštěný popis* umožňuje nejen opsat chování, ale i významy a situační a kulturní kontext jednání.

- **Perspektivismus:** zobecněná pozice: veškeré poznání vnímá jako perspektivní povahy, tzv. výroky a jejich hodnocení patří do určitého pojmového rámce, bez něhož (přímo) realitu nenazíráme. Fakta jsou výsledkem popisu, který se vždy zapisuje do určitého teoretického hlediska. Hledisko s sebou přináší i vlastní předpoklady a předsudky. Perspektivismus vystřídal pozitivismus.

- **Relativismus** může být důsledkem perspektivismu pokud chápeme realitu jako danou určitým konceptuálním schématem. Má dvě verze:

- **Epistemologický relativismus** = předpoklad, že o obsahu, významu, pravdivosti, správnosti a rozumnosti kognitivních či etických tvrzení a přesvědčení lze rozhodnout jen zevnitř určitého konceptuálního schématu.

- **Ontologický relativismus** = chápe realitu (předměty poznání jako) jako zcela závislé na teorii: o realitě jako takové rozhoduje dané konceptuální schéma lidí v ní žijících, teorie, perspektiva vytváří celý svět

SOCIÁLNÍ KONSTRUKTIVISMUS je skupina sociologických směrů, které tvrdí, že sociální realita není jedinci objektivně dána jako fakt, ale je neustále znovu konstruována v procesu sociální interakce a komunikace.

Sociologie vědění je disciplína u zrodu konstruktivismu: zkoumá závislost vědění (reprezentace skutečnosti, jazykové výbavy, základních postojů, ideologických přístupů) různých společenských skupin na jejich sociálním prostředí. Patří do ní např. studium vzniku a funkce ideologií K. Mannheima.

V knize *Sociální konstrukce reality* vysvětlují Th. Luckmann a P. Berger dialektický vztah mezi vytvářením společenských významů skrze historický vývoj zvyků a institucí, které jsou reifikovány (chápany jako objektivní realita) v jazyce, normách atd. a které jsou

součástí socializace jednotlivce. Tento dialektický proces je vyjádřen větou autorů: „*Společnost je výtvorem člověka. Společnost je objektivní realitou. Člověk je výtvorem společnosti.*“ Příkladem konstruktivistické analýzy je např. otázka genderu nebo mediální konstrukce skutečnosti.

SOCIÁLNÍ TEORIE označuje interdisciplinární přístupy k obecným otázkám vývoje a vlivu pojmových rámců, hodnotových, sociálních, mocenských předpokladů vědění. Spojuje filosofy, sociology, antropology, literární vědce. Sociální teorie (social theory) není empirická věda, ale teoretické uvažování o způsobech přemýšlení o sociální realitě. Patří do ní některými svými díly např. Michel Foucault, Jean, Jean-François Lyotard, Edward Said, Pierre Bourdieu, Theodor Adorno, Juergen Habermas, Axel Honneth. Zabývá se kritikou, diskurz, morálními důsledky, hodnotami atd., jakož i normativními teoriemi.

Diskurs: znamená v běžné řeči rozpravu, pojednání. V kritické teorii Michela Foucaulta je znamená diskurs široké pole možností myšlení a jednání, které určuje své vnitřní podmínky a hranice (kdo smí v určitém diskurzu autoritativně hovořit, jaká témata do diskurzu nepatří, jaký je pojem pravdy atd.) Těmito podmínkami se diskurs stává součástí difuzní moci ve společnosti. V normativní teorii J. Habermase diskurs naopak je proces, který lze ideálně pojmut jako podmínku intersubjektivního vytváření společných závazků.

Kritika označuje metodický teoretický přístup, který se soustředí promýšlení předpokladů určitého diskurzu, které jsou nepřiznané či nevědomé, ale ovlivňují obsah a zaměření diskurzu.

První pojem kritiky pochází od Immanuela Kanta (1724-1804): zabýval se analýzou předpokladů teoretického a praktického zkoumání. Odmítl metafyzické předpoklady jako nepodložené (např. existenci teleologických sil v dějinách), definoval racionální poznání jako takové, které s sebou nutně nese určité teoretické předpoklady (absolutní čas a prostor a kauzalitu ve fyzice, metafyziky ve vědě; podmínkou poznání lidského světa je ale poznání účelů jednání) a na jejich základě ohraničil smysluplné. Post-moderní pojem kritiky rozvíjí v návaznosti např. na Nietschem kritická teorie: ptá se, jaké jsou např. hodnotové předpoklady vědy (Adorno) a mocenské předpoklady např. diskurzu orientalismu. Kritika osvícenství tzv. Frankfurtské školy: Adorno a další zdůrazňují, v návaznosti na Webera, důsledky vědeckotechnického pokroku na lidskou individualitu a převládající typ instrumentální racionality, která neumožňuje promýšlet cíle, ale zejména prostředky racionálního chování (pesimistická kritika civilizace). J. Habermas přináší rozpracovanou teorii racionality na základě rozpracování důsledků analytické a pragmatické filosofie pro sociální teorii.

Sociální teorie není empirické, ale teoretické zkoumání, které by se ovšem také nemělo vzdalovat vztahu s realitou, např. při kritice předpokladů určitého diskurzu je také třeba mít na paměti realitu konkrétního společenského procesu. Určité publikační praktiky v sociální teorii byly vystaveny kritice, např. v tzv. Sokalově aféře. Tam, kde autorům nejde o pravdivost sdělení a o vztah s realitou (např. k reálným diskurzům sociálních věd nebo přírodních věd) riskují vytváření nesmyslů a „keců“ (Frankfurt).

KOMUNIKATIVNÍ PARADIGMA: Vychází u neoddělitelnosti vědění, jazyka a sociálního jednání. „Komunikace“ či „komunikativní jednání“ sjednocují tyto role.

Analytický filosof **John Austin** rozlišuje mezi „lokučním“ řečovým aktem, kterým se předává informace a má „význam“, „ilokučním“ řečovým aktem, který předává záměr a má neverbální „sílu“ (řečeným se něco chce říct, vysvětlit, namítnout: „odpočívaj v pokoji“), a „perlokučním“ řečovým aktem, jímž se dosahují určité „účinky“ (hrozba, rozkaz, ironie, pokyn, odsouzení: performance)

Juergen Habermas navazuje na Austina a rozlišuje:

- 1) „**konstativní**“ typ řečového aktu či řečového jednání, sledující „**objektivní**“ vztah ke světu (vytváří „objektivní svět“) a „**pravdivost**“ jako hodnotu platnosti,
- 2) „**regulativní**“ typ řečového aktu řeči či řečového jednání, sledující „**sociální**“ vztah ke světu (vytváří „sociální svět“) a uznávající jako hodnotu platnosti „**správnost**“, a
- 3) „**expresivní**“ typ řečového aktu, resp. „dramaturgické“ řečové jednání, vyjadřující „**subjektivní**“ vztah ke světu (to vytváří „subjektivní“ svět), a je legitimizováno „**věrohodností**“.

Kromě toho existuje ještě další typ řečového aktu (jednání), ten je podle Habermase zaměřen na samotnou komunikaci, jedná se tedy o 4) „**komunikativní**“ typ v němž jde především o „rozumění“ (vysvětlování, hermeneutiku).

Komunikace je u Habermase *jednání*: různé typy řečových aktů (konstativa, regulativa a expresiva) představují různé typy jednání s různými cíli. Jazyk (ilokuce, perlokuce) sloučí jako „**strategický nástroj**“ k sociálnímu jednání, argumentování, ovlivňování, ospravedlňování, rozhodování atd. V „komunikativním“ typu řečového jednání se tematizuje sama komunikace z hlediska rozličných typů promluv, *jejich pravidla a specifika, tzv. „diskurz“*. V diskurzu se přezkoumávají nároky na platnost/správnost/rozumnost. Uplatňuje se „argumentativně“, ale v rámci „strategického“ jednání. Za účasti relevantních stran. Představuje ideálně-normativní typ komunikace, tzv. „univerzální pozici“, z níž je mluvčí schopen dobrat se společně akceptovaného výsledku (dočasný konsensus).

Typy diskurzu jsou: 1) **teoretický diskurz**, ve kterém se posuzuje pravdivost, konstativní řečové jednání. 2) „**praktický diskurz**“ (správnost morálních a právních norem). 3) **kritika** posuzuje věrohodnost expresivního jednání. 4) **teoretický diskurz** pojednává o samotné strategii. Způsobům komunikování odpovídají tři typy „rozumnosti“ (rationality): teoretický, praktická a komunikativní.